

Marek Parchem

Nauka o władzy w Księdze Daniela

Verbum Vitae 14, 71-90

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NAUKA O WŁADZY W KSIĘDZE DANIELA

Ks. Marek Parchem

Nauka o władzy znajdująca się w Księdze Daniela jest ukazana na wielu płaszczyznach i podejmuje różne wątki, co jest rezultatem złożonego charakteru Księgi oraz długiego procesu jej powstawania. W obecnej formie Księgi Daniela temat władzy jest ukazany wieloaspektowo, ponieważ w różnych warstwach redakcyjnych uwypukla się nieco inny jego aspekt. Pewne znaczenie dla nauki o władzy posiada również forma literacka Księgi Daniela jako całości, zwłaszcza istnienie opowiadań (Dn 1–6) oraz wizji (Dn 7–12). W opowiadaniach w Dn 1–6 o władzy mówi się zarówno w aspekcie negatywnym, gdy jest ona wroga tym, którzy pozostają wierni Bogu, ale pojawiają się również elementy pozytywne, gdy królowie pogańskich imperiów uznają nad sobą władzę Boga. Inaczej jest w apokaliptycznych wizjach w Dn 7–12, gdzie władza ziemskich królów jest przedstawiona jako zło, które jest wrogiem Boga oraz tym, którzy są Mu wierni, stąd zasługuje ona na unicestwienie. W rezultacie zniszczenia władzy ziemskich królów zostanie ona zastąpiona wiecznym panowaniem Boga. W Księdze Daniela władza sprawowana przez ziemskich królów pogańskich imperiów jest przedstawiona w relacji do królewskiego panowania Boga oraz stosunku ziemskich władców do Żydów, którzy są wierni Bogu.

1. OGÓLNE SPOJRZENIE NA TEMAT WŁADZY W KSIĘDZE DANIELA

Księga Daniela w obecnej formie jest rezultatem długiego procesu kompilowania i redagowania wcześniejszych materiałów. Wydaje się, że część aramejska (Dn 2–7) reprezentuje nie tylko starszy materiał od wizji w języku hebrajskim (Dn 8–12), ale również stanowi trzon całej Księgi Daniela. A. Lenglet przebadal materiał w Dn 2–7 wykazując, że ma on charakter symetrii koncentrycznej¹.

Według opinii A. Lengleta, kompozycja aramejskiej części Księgi Daniela rozpoczyna się (Dn 2) i kończy (Dn 7) ukazaniem historii świata za pomocą tzw. schematu czterech królestw ziemskich, które zostaną unicestwione i zastąpione piątym, ustanowionym przez Boga. W obydwu rozdziałach pojawiają się te same elementy składowe, a mianowicie opis snu (2,31-35; 7,2-14) oraz jego interpretacja (2,37-45; 7,17-18.23-27). W opisie snu zostają przedstawione dwa etapy, najpierw historyczny rozwój czterech imperiów ziemskich (2,31-33; 7,2-8), a następnie interwencja Boga (2,34-35; 7,9-14). W obu rozdziałach zostaje uwypuklony motyw interwencji Boga, który w Dn 2 zostaje ukazany w obrazie kamienia oderwanego od góry, który roztrzaskuje posąg (2,34-35.44-45), zaś w Dn 7 jako sąd nad bestiami i przekazanie władzy „jakby Synowi Człowieczemu” i świętym Najwyższego (7,9-14).

Kolejne rozdziały są poświęcone tematowi wierności Bogu nawet w obliczu zagrożenia śmiercią, a mianowicie opowiadanie o trzech młodzieńcach w piecu ognistym (Dn 3) oraz o Danielu w jaskini lwów (Dn 6). Obydwa rozdziały zostały skomponowane według tego samego schematu, a więc występuje królewskie zarządzenie, któremu nie podporządkowują się wierni prawdziwemu Bogu (3,1-7.12; 6,2-12), przeciwnicy denuncjują nieposłusznym rozkazowi króla (3,8-12; 6, 13-14), wykonanie

¹ A. Lenglet, *La structure litteraire de Daniel 2-7*, Bb 53 (1972), 169-190.

wyroku (3,[13-18].19-23; 6,[15]16-18), cudowne ocalenie (3,24-27; 6,19-24), końcowy tryumf (3,28-30; 6,25-29).

Punktem centralnym całego opracowania są rozdziały, w którym mówi się o sędzie nad pogańskimi królami, mianowicie nad Nabuchodonozorem (Dn 4) oraz nad Baltazarem (Dn 5). Obydwa rozdziały mają ten sam schemat: znak z nieba (4,1-15; 5,5) powoduje przerażenie władcy, który popadł w pychę (4,1.25-26; 5,1-4), mędrcy dworscy nie są w stanie go wytłumaczyć (4,4; 5,7-8), pojawia się Daniel jako interpretator (4,5.15-24; 5,17-28), który wyjaśnia znaczenie znaku (4,25-33; 5,30-6,1). W obydwu przypadkach uwypukla się motyw interwencji Boga w dzieje ludzkich władców. Bóg jest Panem historii i imperiów istniejących na ziemi, dlatego żąda On uznania swej władzy przez królów ziemskich.

W oparciu o schemat struktury Dn 2-7 mającej charakter symetrii koncentrycznej, który zaproponował A. Lenglet, szczegółową analizę procesu redakcyjnego kompozycji aramejskiej części Księgi Daniela przeprowadził R. Albertz zwracając uwagę na jej przesłanie teologiczne². Jak sądzi R. Albertz, redaktor (redaktorzy) aramejskiej części Księgi Daniela miał do dyspozycji zbiór opowiadań, w których znajdował się motyw nawrócenia władców imperiów ziemskich do Boga Izraela oraz pozytywny stosunek do obcych królów sprawujących władzę nawet wobec Narodu Wybranego. Ta tradycja zachowała się w tekście greckim Dn 4-6, gdzie jest mowa o nawróceniu Nabuchodonozora oraz wysławianiu Boga Izraela zarówno przez Nabuchodonozora (Dn 4), jak i przez Dariusza (Dn 6). Uważa się, że pierwotnie rozdziały 3,31-6,28 tworzyły odrębną kompozycję, bardzo wcześniej skompilowaną z osobno istniejących opowiadań. Głównym argumentem przemawiającym za tą hipotezą jest znaczna różnica pomiędzy tekstem masoreckim

² R. Albertz, *Der Gott des Daniel. Untersuchungen zu Daniel 4-6 in der Septuagintafassung sowie zu Komposition und Theologie des aramäischen Danielbuches* (Stuttgarter Bibelstudien, 131), Stuttgart 1988, s. 170-184.

a tłumaczeniem LXX i Teodocjona, którą można wyjaśnić istnieniem semickiego *Vorlage*, którym posłużono się do opracowaniu zarówno tekstu aramejskiego w TM, jak i greckiego w LXX i Teodocjonie³.

W aramejskich opowiadaniach (tj. TM) brak motywu nawrócenia pogańskich królów, a jedynie mówi się o respekcie jaki okazują Bogu Daniela obcy władcy. Z tego powodu można przypuszczać, że kompilator i redaktor aramejskich opowiadań nie podzielał poglądu, że jest możliwe zreformowanie władzy politycznej ziemskich imperiów przez nawrócenie ich władców, dlatego nie podejmuje on tematu nawrócenia jako głównego przesłania opowiadań. Co więcej, nie dostrzega on możliwości pogodzenia władzy ziemskich królów z królewskim panowaniem Boga, dlatego wprowadza perspektywę apokaliptycznego zastąpienia ziemskich imperiów królestwem Boga (Dn 2,44-45). W aramejskich opowiadaniach nastąpiło pewnego rodzaju przesunięcie akcentu z tematu nawrócenia, którą podkreśla tekst grecki (zarówno LXX jak i Teodocjona), na temat przeciwstawienia władzy ziemskich królów panowaniu Boga, ponieważ On jest władcą najwyższym (4,14.22-23.29.31-32; 5,18-21; 6,26-28). Według tej koncepcji inauguracja władzy Boga mogła nastąpić tylko poprzez całkowite zniszczenie imperiów ziemskich i zastąpienie ich królestwem Boga (2,34-35.44-45; 7,11-12.14.26-27).

W następstwie uwypuklenia koncepcji teologicznej, w której dominującym motywem staje się temat wyższości panowania Boga nad władzą ziemskich królów, redaktor przepracował zbiór dotychczas istniejących samodziel-

³ K. Koch, *Das Buch Daniel*, (Erträge der Forschung, 144), Darmstadt 1980, 75; E. Haag, *Die Errettung Daniels aus der Löwengrube. Untersuchungen zum Ursprung der biblischen Danieltradition* (Stuttgarter Bibelstudien, 110), Stuttgart 1983, 12; R. Albertz, *Der Gott des Daniel*, 159; J.J. Collins, *Daniel*, 37; M. Henze, *The Madness of King Nebuchadnezzar. The Ancient Near Eastern Origins and Early History of Interpretation of Daniel 4* (Supplements to the Journal for the Study of Judaism, 61), Leiden 1999, 18-33.

nie opowiadań w ten sposób, aby podkreślić degradację imperiów ziemskich (Dn 4) oraz totalitarnych aspiracji ich władców (Dn 3 i 6). Przedstawia się również królów pogańskich mocarstw w negatywnym świetle, co zwłaszcza uwidacznia się w Dn 5, o ile sprzeciwiają się królewskiemu panowaniu Boga. Redaktor aramejskich opowiadań zauważa jednak, że możliwe jest pogodzenie władzy ziemskich królów z panowaniem Boga jeżeli uznają oni Boga jako władcę nad sobą (Dn 4,31-34; 6,26-28). W ten sposób na tle unicestwienia ziemskich potęg (Dn 2 i 7) pojawia się negatywny przykład Baltazara (5) oraz pozytywny przykład Nabuchodonozora (Dn 4) i Dariusza (Dn 6). Ostatecznie w miejscu unicestwionych imperiów ziemskich Bóg, poprzez swoją interwencję w dzieje pogańskich mocarstw ustanawia swoje królestwo, które jest wieczne i niezniszczalne. W taki sposób opracowana kompozycja aramejskiej części Księgi Daniela (Dn 2-7), która została ujęta w formę układu symetrii koncentrycznej uwypukla podstawową i główną zarazem koncepcję teologiczną, której zadaniem jest wykazać opozycję w jakiej znajdują się ziemscy królowie w stosunku do królewskiego panowania Boga oraz wyższość władzy Boga nad wszystkimi ziemskimi władcami i ich mocarstwami. Wydaje się, że tak skomponowany materiał istniał jakiś czas samodzielnie jako tzw. „aramejska apokalipsa”, zanim nie dołączono do niego apokaliptycznych wizji (Dn 8-12) w czasach machabejskich, co przedstawia następujący schemat:⁴

⁴ Zob. R. Albertz, *Der Gott des Daniel*, 182; zob. szerzej J.J. Collins, *Daniel. A Commentary on the Book of Daniel* (Hermeneia), Minneapolis 1993, 38; M. Parchem, *Księga Daniela. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz* (Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament, 26), Częstochowa 2008, 48-54.

Dn 2	Apokaliptyczne pouczenie o upadku ludzkich imperiów i ustanowieniu królestwa Boga	A
Dn 3	Totalitarne dążenia ludzkiego imperium i prześladowanie trzech młodzieńców <i>Uznanie królewskiego Panowania Boga (Dn 3,31-33)</i>	B
Dn 4	Nabuchodonozor: upokorzenie ludzkiej władzy i przywrócenie królowi jego panowania (<i>typ</i>)	C
Dn 5	Baltazar: upokorzenie ludzkiej władzy i odebranie królowi jego panowania (<i>antytyp</i>) <i>Nieuznanie królewskiego panowania Boga (Dn 5,18-23)</i>	C'
Dn 6	Totalitarne dążenie ludzkiej władzy i prześladowanie Daniela <i>Uznanie królewskiego panowania Boga (Dn 6,26-28)</i>	B'
Dn 7	Apokaliptyczna wizja o upadku ludzkich imperii i ustanowieniu królestwa Boga	A'

2. BÓG JAKO NAJWYŻSZY WŁADCA I ŹRÓDŁO WSZELKIEJ WŁADZY

W Księdze Daniela Bóg jest ukazany jako jedyny, absolutny i suwerenny Władca, którego królewskie panowanie obejmuje zarówno sferę ziemską (tj. wszystkich ludzi), jak i sferę niebiańską (tj. istoty niebiańskie). Zarówno w opowiadaniach w Dn 1–6, jak również w wizjach w Dn 7–12, jest On przedstawiony jako jedyny Pan kierujący biegiem wydarzeń i historią ziemskich imperiów⁵. Bóg jest przede wszystkim Panem historii, od którego jest uzależniony bieg wydarzeń, a jako „Król niebios” (Dn 4,34) oraz „Bóg bogów i Pan królów” (Dn 2,47) sprawuje władzę nad ziemskimi imperiami oraz ich władcami.

Panowanie Boga nad pogańskimi imperiami i ich królami wyrażają liczne tytuły jakimi się Go obdarza. Na szczególną uwagę zasługuje określenie Boga jako „Pana królów” w Dn 2,47. Tytuł „Pan królów” pojawiający się w Biblii Hebrajskiej jedynie w Księdze Daniela, nawiązuje do zbliżonego określenia „Pan panów” występującego w Pwt 10,17: „gdyż JHWH, Bóg wasz, On jest Bogiem bogów i Panem panów, Bogiem wielkim, potężnym i straszliwym”. Określenie „Pan panów” występuje w paralelizmie do tytułu „Bóg bogów” w Ps 136,2-3. Autor Księgi Daniela wyrażając myśl o władzy Boga nad królami ziemskich imperiów nawiązuje do tradycji biblijnej, gdzie często wspomina się o podporządkowaniu wszystkich władców Bogu. W 2 Krl 19,15 Ezechiasz modli się do Boga: „JHWH, Boże Izraela, dosiadający cherubów, Ty sam jesteś Bogiem jedynym wszystkich królestw ziemi”, zaś w 2 Krm 20,6 Jozafat zwraca się do Boga w słowach: „JHWH, Boże naszych ojców, czy to nie Ty jesteś Bogiem w niebiosach, i czy to nie Ty jesteś Władcą nad wszystkimi królestwami narodów?” (zob. też Za 14,9; Ps 46,11; 47,3; 67,5; 95,3; 99,1; i in.). Określenie Boga jako „Pana

⁵ Zob. szerzej J.E. Goldingay, *Daniel* (Word Biblical Commentary, 30), Dallas 1989, 329-333; M. Parchem, *Księga Daniela*, 145-148.

królów” (Dn 2,47), które występuje w paralelizmie z tytułem „Bóg bogów”, wyraża Jego uniwersalną i absolutną władzę obejmującą sferę niebiańską (tj. bogów, istoty niebiańskie) oraz sferę ziemską (tj. królów ziemskich imperiów). Warto zauważyć, że autor Księgi Daniela wyznaczenie dotyczące zakresu panowania Boga wkłada w usta króla Nabuchodonozora, co staje się podsumowaniem przesłania całego opowiadania w Dn 2, a mianowicie uznanie przez pogańskiego władcę autorytetu i władzy Boga⁶.

W księdze Daniela Bóg jest określany jako „Bóg Najwyższy” (Dn 3,26.32; 5,18.21) oraz obdarzany tytułem „Najwyższy” (4,14.21.22.29.31; 7,18.22.25.27). Termin „Najwyższy” jest częstym tytułem Boga w Biblii Hebrajskiej (np. Rdz 14,18-20; Lb 24,16; Pwt 32,8; Ps 7,18; 9,3; 21,8; 47,3; 57,3; 78,35.56). Bóg Najwyższy jest „Stwórcą niebios i ziemi” (Rdz 14,22), to On panuje „nad całą ziemią” (Ps 83,19; 97,9), przydziela narodom ziemię do zamieszkania (Pwt 32,8), jest Panem świata, dlatego należy Mu się chwala (Ps 7,18; 9,3; 50,14; 92,2). Tytuł „Najwyższy” będąc określeniem bóstwa w panteonie kananejskim, o czym świadczy literatura z Ugarit (KTU 1.16 III 5-8) oraz inskrypcja z Sefire I (KAI, 222:A:11), został zaadaptowany do JHWH i przechowywany zwłaszcza w kulcie jerozolimskiej Świątyni, na co wskazują niektóre psalmy (np. Ps 97)⁷. Ten tytuł Boga stał się popularny w czasach powygnaniowych, a występując w późniejszych pismach biblijnych, księgach deuterokanonicznych (w Syr pojawia się 47 razy; Mdr 5,15; 6,3; 9,17; Jdt 13,18; Est 8,12; Tb 1,4.13; 4,14; 2 Mch 3,31) i literaturze międzytestamentalnej (np. 1 Hen, Jub, 4 Ezd), jest wyrazem tendencji do

⁶ Zob. J.A. Montgomery, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Daniel* (The International Critical Commentary), Edinburgh 1927, 181; J.E. Goldingay, *Daniel*, 61, J.J. Collins, *Daniel*, 172; M. Parchem, *Pojęcie królestwa Bożego w Księdze Daniela oraz jego recepcja w pismach qumrańskich i w apokalipcyce żydowskiej* (Rozprawy i Studia Biblijne, 9), Warszawa 2002, 40.

⁷ Zob. F.M. Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic. Essays in the History of the Religion of Israel*, Cambridge – London 1997, 51-52.

archaizowania tekstu, jak również podkreśla transcendencję Boga, co było cechą charakterystyczną w ukazywaniu Boga, zwłaszcza w okresie hellenistycznym⁸. Autor Księgi Daniela, używając w odniesieniu do Boga tytułu „Najwyższy”, odwołuje się do starych tradycji wyrażających wyższość Boga i uniwersalny zakres Jego panowania, aby wyrazić prawdę, że to Bóg jest jedynym Władcą, którego postanowienia są nieodwołalne (Dn 4,21.32), który „sprawuje władzę w królestwie ludzkim, i komu chce, daje je, i najniższego z ludzi ustanawia nad nim” (Dn 4,14; zob. 4,29; 5,21), panowanie zaś ziemskich królów jest jedynie rezultatem Jego woli, ponieważ „On usuwa królów i ustanawia królów” (Dn 2,21) oraz „potrafi upokorzyć tych, którzy kroczą w pysze” (Dn 4,34).

W Księdze Daniela wyraża się przekonanie, że władza pochodzi od Boga, ponieważ to od Jego woli jest uzależnione panowanie i potęga ziemskich królów. W Dn 2,21 autor stwierdza, że Bóg „usuwa królów i ustanawia królów”. Motyw „usuwania i ustanawiania” królów przez Boga uwypukla myśl, że to On kontroluje bieg wydarzeń, a więc to sam Bóg ma decydujący wpływ na polityczną historię ziemskich imperiów, a nie ludzie. Innymi słowy, nawet gdy władcy ziemskich mocarstw przypisują możliwość sprawowania władzy swojej potędze, to jednak w rzeczywistości jest ona zależna wyłącznie od Boga (por. 1 Sm 2,10; Syr 10,4-5; Łk 1,52)⁹. Takie przekonanie dotyczące boskiego pochodzenia władzy oraz kierowania losami władców i królestw przez bóstwa jest wspólne dla ludów starożytnego Bliskiego Wschodu, o czym świadczą słowa z tzw. *Sumeryjskiej listy królów*, gdzie stwierdza się, że „gdy władza zstąpiła z niebios...” (ANET 265). W tzw. *Cylindrze Cyrusa* mówi

⁸ Zob. F.W. Schmidt, *Most High*, w: ABD IV, 922; F.M. Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic*, 60; G. Wehmeier, *'Ih to go up*, w: TLOT II, 893-895; M. Parchem, *Pojęcie królestwa Bożego w Księdze Daniela*, 36-38.

⁹ Zob. E.W. Heaton, *The Book of Daniel: Introduction and Commentary* (Torch Bible Commentary), London 1956, 145; W.S. Towner, *The Poetic Passages of Daniel 1-6*, CBQ 31 (1969), 318-321.

się, że Marduk zdetronizował Nabonida, ponieważ go nie czcił, natomiast wezwał Cyrusa i „ustanowił go władcą nad całym światem” (ANET 315-316). Zwłaszcza królowie z dynastii Achemenidów podkreślali fakt, że władzę otrzymali oni z woli Ahura Mazdy¹⁰.

Boskie pochodzenie władzy zostaje ukazane w Dn 4, gdzie stwierdza się, że decyzja mająca charakter rozporządzenia prawnego odnosząca się do losu Nabuchodonozora została podjęta z postanowienia samego Boga (4,21)¹¹. Autor opowiadania w Dn 4 podkreślając, że Bóg jest ponad wszystkim, a więc władcą absolutnym i suwerennym, wyraża to poprzez obdarzenie Go tytułem „Najwyższy” oraz stwierdzeniem, iż „Najwyższy sprawuje władzę w królestwie ludzkim” (Dn 4,14.22.29). Bóg sprawuje zatem swoją władzę również w znaczeniu politycznym. Ziemskie imperium jest bowiem ustanowione przez Boga, a panowanie monarchy ziemskiego jest uzależnione od woli Boga (zob. Dn 2,21; 5,21). Według autora Dn 4 królestwo jest darem, jaki Bóg powierza władcy ziemskiemu, ponieważ tylko On ustanawia królów według swej woli: „komu chce, daje je”. W Dn 5 Daniel wyjaśniając Baltazarowi tajemniczy napis na ścianie wprost stwierdza, że „Najwyższy Bóg dał twemu ojcu, Nabuchodonozorowi, królestwo” (5,18). „Dawanie” lub „odbieranie” królestwa ziemskiemu królowi jest przejawem sprawowania władzy przez Boga, który w ten sposób objawia swoją wyższość nad każdym monarchą imperium ziemskiego. Dla autora Dn 5 każda władza, cała chwała i wielkość króla ziemskiego zależy wyłącznie od Boga. Nie istnieje żadna władza ziemska bez akceptacji ze strony Boga, który ustanawia każdy rodzaj panowania (zob. 1 Sm 8,7)¹².

¹⁰ Zob. szerzej M. Parchem, *Pojęcie królestwa Bożego w Księdze Daniela*, 196-199; tenże, *Księga Daniela*, 210.

¹¹ Zob. J.E. Goldingay, *Daniel*, 89; J.J. Rabinowitz, *A Legal Formula in the Susa Tablets, in an Egyptian Document of the Twelfth Dynasty, in the Aramaic Papyri, and in the Book of Daniel*, Bb 36 (1955) 74-77; A. Hurvitz, *The History of a Legal Formula*, VT 32 (1982), 257-267.

¹² Zob. A. Lacocque, *The Book of Daniel*, tł. D. Pellauer, Atlanta 1979, 101; M. Parchem, *Księga Daniela*, 383.

3. DN 4 I 5: KRYTYKA WŁADZY W OPOWIADANIACH O SĄDZIE NAD KRÓLAMI

W dwóch opowiadaniach (Dn 4 i 5) zostaje podjęty temat sprawowania władzy przez pogańskich królów ziemskich mocarstw w ich relacji do królewskiego panowania Boga. W Dn 4 i 5 zostaje przedstawiony sąd Boga nad królami pogańskimi: Nabuchodonozorem (Dn 4) oraz Baltazarem (Dn 5). Dla autora / redaktora obydwu opowiadań pycha władców ziemskich potęg staje się zaprzeczeniem władzy Boga nad wszystkimi ziemskimi królestwami, co zostaje przedstawione w sposób antytypiczny. W Dn 4 król Nabuchodonozor jest ukazany jako „pozytywny” przykład władcy, który chociaż unosi się pychą spowodowaną świadomością swojej potęgi, to jednak po swoim upadku, który nastąpił w skutek interwencji Boga, uznał on królewskie panowanie Boga nad sobą i dlatego odzyskał swoją władzę. Natomiast w Dn 5 król Baltazar jest przedstawiony jako „negatywny” przykład władcy, który nie uznaje nad sobą królewskiej władzy Boga, ale wprost przeciwnie odznaczając się pychą wynosi się ponad Boga, w rezultacie czego została mu odebrana władza, a sam ponosi śmierć.

Dn 4: sąd nad Nabuchodonozorem. W Dn 4,6-15 zostaje opisany sen króla Nabuchodonozora, w którym widzi on wspaniałe i ogromne drzewo dające schronienie stworzeniom, które z postanowienia Boga zostaje pozbawione liści i ociosane tak, że pozostaje z niego jedynie pień. W interpretacji snu (Dn 4,16-24) stwierdza się, że drzewo symbolizuje króla, jego potęgę i wspaniałość, następnie zaś jego upadek i upokorzenie. W Dn 4,25-30 następuje opis wypełnienia się snu, mianowicie król Nabuchodonozor przemienia się w bestię, zostaje mu odebrana władza, a on sam upokorzony i poniżony jest zrównany ze zwierzętami. Całe opowiadanie kończy się przywróceniem króla do władzy, gdy ten uznaje nad sobą wyższość Boga (Dn 4,31-34). Autor / redaktor opowiadania w Dn 4 ukazuje postawę króla pełną pychy i arogancji, która wypływa z przekonania o własnej potędze i świetności: „Król

powiedział: Czyż nie jest to ten wielki Babilon, który ja zbudowałem, aby był domem królestwa, przez potęgę mojej mocy, i dla chwały mojego majestatu?” (Dn 4,27). Rezultatem takiej postawy jest postanowienie Boga, w wyniku którego król zostaje pozbawiony władzy: „Gdy słowo to było jeszcze w ustach króla, głos z niebios padł dla ciebie, mówiąc: Nabuchodonozorze, królu, królestwo odeszło od ciebie” (Dn 4,28).

W opowiadaniu Dn 4 przed Nabuchodonozorem zostaje postawiona pewnego rodzaju alternatywa dotycząca możliwości sprawowania przez niego władzy. Król jest bowiem zobowiązany do uznania nad sobą panowania Boga. Mimo, że sam Nabuchodonozor posiada imperium obejmujące cały świat, zaakceptowanie zwierzchniej władzy Boga jest gwarancją jego pomyślności. Czynność króla, do której jest wezwany, wyrażona jako warunek sprawowania przez niego władzy nad ziemskim królestwem, jest określona czasownikiem *jd'*, „znać, poznać, wiedzieć”. Czasownik ten pojawia się w Dn 4 aż trzykrotnie w odniesieniu do Nabuchodonozora, gdy stwierdza się, że król będzie miał możliwość sprawowania władzy pod jednym warunkiem, mianowicie „aż uznasz” (*ad dī tinda'*), że Najwyższy sprawuje władzę” (Dn 4,22.23.29). Podobnie jak w całej tradycji biblijnej, w Dn 4 czasownik *jd'* pojawia się w religijnym znaczeniu określając nie tylko czyisto intelektualne poznanie, ale również pewnego rodzaju relację pomiędzy człowiekiem a Bogiem, które zakłada również specyficzny sposób postępowania: „znać Boga” w sensie „być obeznanym z Nim; być zainteresowanym Nim; uznać Go”. Innymi słowy, „znać Boga” oznacza tutaj „uznać Boga” jako władcę, a więc zaakceptować Jego potęgę i władzę¹³. W tradycji biblijnej niekiedy władcy narodów pogańskich są wezwani do poznania / uznania Boga. W tradycji związanej z wyjściem z Egiptu często

¹³ Zob. R.C. Dentan, *The Knowledge of God in Ancient Israel*, Seabury 1968, 34-41; W. Schottroff, *yd' to perceive, know*, w: TLOT II, 517; G.J. Botterweck, J. Bergman, *yāda', et al.*, w: TDOT V, 469.

pojawia się motyw poznania Boga przez faraona (np. Wj 7,5.17; 8,6; 9,14 i in.). Dwukrotnie faraon jest zobowiązany uznać władzę Boga: „abyś uznał, że Ja jestem JHWH w środku tej ziemi” (Wj 8,18) oraz „abyś uznał, że do JHWH należy ta ziemia” (Wj 9,29). Przekonanie, że władza Boga nie ogranicza się tylko do ziemi Izraela, ale obejmuje również terytoria zamieszkiwane przez pogan jest rozwijane w późniejszej tradycji. Wszyscy żyjący poznają prawdziwego Boga (Iz 43,10; 45,6; 49,26; Ez 21,4.10; 25,11; 1 Sm 17,46-47; 1 Krl 8,43.60; 2 Krl 19,19; Ps 83,19). Według Iz 45,1.3-4, uznanie nad sobą Boga jest równoznaczne z wypełnianiem Jego woli, jak ma to miejsce w przypadku Cyrusa, który staje się narzędziem Boga i jest zobowiązany do tego, „aby uznać”, że prawdziwym Bogiem jest JHWH. We wszystkich powyższych tekstach odnoszących się do poznania / uznania Boga nie chodzi jednak o nawrócenie władcy, ale o doświadczenie potęgi jaką posiada Bóg broniąc swojego ludu. Należy przypuszczać, że podobnie i w Dn 4, autor opowiadania nie mówi o potrzebie nawrócenia się Nabuchodonozora w sensie religijnym i moralnym, ale podkreśla prawdę, iż król opierając się na własnym doświadczeniu powinien przyjąć do wiadomości fakt zwierzchności nad sobą Boga¹⁴. W swoim upokorzeniu Nabuchodonozor uznaje nad sobą władzę, a autor / redaktor opowiadania wkłada w usta króla następujące słowa: „błogosławiłem Najwyższego, i wychwalałem Żyjącego wiecznie, i oddawałem cześć, ponieważ Jego panowanie jest panowaniem wiecznym, i Jego królestwo z pokolenia w pokolenie” (Dn 4,31). Konsekwencją takiej postawy było przywrócenie Nabuchodonozorowi władzy razem z potęgą i wspaniałością jaką cieszył się poprzednio, a nawet jeszcze większą: „w tym samym czasie mój rozum wrócił do mnie, i dla chwały mojego królestwa,

¹⁴ Zob. P.R. Davies, *Daniel* (Old Testament Guides), Sheffield 1998, 85; J. Homerski, *Idea Królestwa Bożego w Księdze Daniela*, w: S. Lach, M. Filipiak (red.), *Królestwo Boże w Piśmie Świętym*, Lublin 1976, 57-58; M. Parchem, *Pojęcie królestwa Bożego w Księdze Daniela*, 210-212.

mój majestat i moja wspaniałość wróciła do mnie (...). I zostałem przywrócony na moje królestwo, i wielkość jeszcze większa została dodana dla mnie” (Dn 4,33).

Dn 5: sąd nad Baltazarem. W opowiadaniu w Dn 5 wypukła się temat absolutnej i suwerennej władzy Boga. To nie ziemski król, ale Bóg kontroluje bieg historii i ma wpływ na wydarzenia o charakterze politycznym, ustanawiając lub usuwając władców. W Dn 5,18 wyraźnie stwierdza się, że władza sprawowana przez ziemskiego króla pochodzi od Boga: „Bóg Najwyższy dał Nabuchodonozorowi, twemu ojcu, królestwo, wielkość, chwałę i majestat”. Z tego powodu władca ziemski powinien podporządkować się absolutnej władzy Boga, bo jeśli tego nie uczyni, zostanie ukarany i pozbawiony władzy. W Dn 5 zostaje ukazana pycha i arogancja króla, który popełnia świętokradztwo używając w czasie uczty naczyń zrabowanych przez Nabuchodonozora ze Świątyni w Jerozolimie i czcząc martwych bogów (Dn 5,1-4). Podczas gdy w Dn 4 Nabuchodonozor upokarza się i uznaje nad sobą Boga, to w Dn 5 Baltazar nie okazuje skruchy, ani też nie uznaje Boga: „wywyższałeś się ponad Pana niebios (...). Wychwalałeś bogów (...), lecz Bogu nie oddałeś czci” (Dn 5,23). Na uwagę zasługuje fakt, że w karcącej mowie, którą Daniel kieruje do króla, wydarzenia z życia Nabuchodonozora przedstawia Baltazarowi jako przykład i pouczenie (Dn 5,18-21). Jednakże Baltazar niczego się nie nauczył z tego, co spotkało jego ojca: „lecz ty, Baltazarze, jego synu, nie upokorzyłeś twego serca, chociaż wszystko to wiedziałeś” (5,22). Należy zauważyć, że podobnie jak w Dn 4, również tutaj pojawia się czasownik *jd'*, „wiedzieć, znać” w stwierdzeniu „chociaż wszystko to wiedziałeś”. Chociaż pojawia się on w kontekście poznania / uznania Boga, to oznacza on tutaj nie tylko wiedzę króla, ale również jego doświadczenie odnoszące się do przeszłości, z którego powinien wyciągnąć odpowiednie wnioski. Baltazar zachowuje się jednak zupełnie inaczej niż jego ojciec Nabuchodonozor. Nie wykorzystawszy nauki płynącej z tego, co przytrafiło się Nabuchodonozorowi, Baltazar okazuje swoją arogancję oraz wrogość wobec Boga. Stąd zło popełnione przez

niego jest o wiele gorsze. Co więcej, do swej arogancji i pychy Baltazar dodaje świętokradztwo i idolatrię. Warto zwrócić uwagę, że zaślepienie Baltazara, zwłaszcza brak wyciągania nauki z tego, co spotkało Nabuchodonozora, przywołuje na myśl głupotę Roboama, który niczego się nie nauczył od mądrego ojca Salomona, co w rezultacie doprowadziło do tego, że utracił on tron (1 Krl 12,1-20). W konsekwencji takiego postępowania z postanowienia Boga zostaje odebrana władza Baltazarowi (Dn 5,24-28), zaś sam król zostaje zabity (Dn 5,30).

4. KRYTYKA WŁADZY ZIEMSKICH KRÓLÓW W APOKALIPTYCZNYCH WIZJACH (DN 8-12)

W Księdze Daniela o sprawowaniu władzy przez ziemskich królów jest mowa w kontekście historii, mianowicie jest ona ukazywana w ramach powstawania i upadania kolejnych królestw oraz ich władców. W apokaliptycznych wizjach Dn 8-12 uwypukla się stopniowe narastanie zła reprezentowanego przez ziemskie mocarstwa. Motyw powstawania i upadania kolejnych królestw ziemskich oraz ich władców jest obecny w tzw. schemacie czterech królestw, po upadku których nastąpi ustanowienie wiecznego królestwa Bożego (Dn 2 i 7). Jednakże w sposób szczególny ten motyw jest uwypuklony w apokaliptycznych wizjach w Dn 8-12, gdzie pojawia się w formie proroctwa dynastycznego (np. Dn 8,23-25; 11,2-45). Podłożem tej formy literackiej jest często występujące w literaturze akadyjskiej proroctwo o panowaniu przedstawione jako *vaticinia ex eventu* i koncentrujące się wokół tematu objęcia władzy przez króla lub jego detronizacji. W proroctwach babilońskich opisy wstąpienia na tron poszczególnych królów / książąt lub ich upadek służyły rozpowszechnianiu politycznej propagandy mającej na celu ukazanie króla jako prawowitego władcy i jego prawo do tronu. Cechą charakterystyczną takiej formy literackiej było używanie anonimowej formuły: „powstanie król / książę...”.

co występuje również w Dn 11,3.7 (por. Dn 8,23)¹⁵. Należy jednak zauważyć, że w Księdze Daniela akcentuje się bardziej upadek króla a nie objęcie władzy, między innymi Antiocha III Wielkiego (Dn 11,18-19) czy Antiocha IV Epifanesa (Dn 11,45), ponieważ głównym celem było ukazanie absolutnej władzy Boga, który przewyższa wszystkich królów ziemskich i z Jego ustanowienia tracą oni swoją władzę.

We wszystkich wizjach w Dn 8-12 (również w Dn 7) historia zmierza do ustalonego przez Boga „czasu końca”, gdy nasilające się zło osiągając swoje apogeum zostanie całkowicie unicestwione dzięki interwencji Boga. Autor (autorzy) wizji skupia się w głównej mierze na osobie Antiocha Epifanesa, ponieważ jego panowanie staje się apogeum zła. To on rozpoczyna prześladowania wiernych Bogu Żydów i dokonuje zbezczeszczenia Świątyni, co staje się równoznaczne z jawnym wystąpieniem przeciwko Bogu. Innymi słowy, panowanie Antiocha Epifanesa staje się otwartym buntem przeciwko Bogu. Władza ziemskiego króla uniesionego pychą, który chce dorównać samemu Bogu, zostaje ukazana jako zło, które w skutek interwencji Boga zostanie unicestwione.

Przedstawiona w wizji w Dn 8 historia ziemskich mocarstw rozpoczyna się od opisu barana symbolizującego imperium medyjsko-perskie (Dn 8,3-4). Następnie w wizji pojawia się kozioł symbolizujący imperium Aleksandra Macedońskiego (Dn 8,5-12). O kozle mającym jeden róg symbolizujący pierwszego króla, a więc Aleksandra Macedońskiego, mówi się, że „stawał się bardzo potężny” (Dn 8,8). Jednak gdy kozioł był jeszcze w pełni potęgi zostaje złamany jego róg, a na jego miejscu wyrastają cztery inne rogi symbolizujące królestwa powstałe po śmierci Aleksandra, z nich zaś wylania się „mały róg” symbolizujący Antiocha Epifanesa, który w swojej pysze „urósł

¹⁵ A.K. Grayson, *Babylonian Historical-Literary Texts*, Toronto 1975, 21; W.G. Lambert, *The Background of Jewish Apocalyptic*, London 1978; 9-13; J.J. Collins, *Daniel*, 55.

aż do wojska niebios”, tj. istot niebiańskich, jak również „nawet aż do Księcia wojska” (Dn 8,10-11; zob. też 8,25). Poprzez swoją arogancję i pychę król dąży do wywyższenia siebie w stopniu nieporównywalnym do wszystkich swoich poprzedników. Pojawienie się Antiocha Epifanesa i jego wystąpienie przeciwko istotom niebiańskim i samemu Bogu staje się apogeum zła rozwijającego się na ziemi. Działalność bezbożnego króla zmierza nieuchronnie do ostatecznego rozstrzygnięcia. Koniec panowania Antiocha Epifanesa dokonuje się dzięki interwencji Boga, ponieważ „bez udziału ręki [ludzkiej] zostanie złamany” (Dn 8,25), co odnosi się do śmierci króla. Samo wyrażenie nawiązuje do Dn 2,34.45, gdzie jest mowa o kamieniu oderwanym od skały „bez [udziału ludzkich] rąk”, który zmiażdżył posąg. Poprzez użycie tego zwrotu jednoznacznie podkreśla się, że koniec działalności Antiocha Epifanesa jest wynikiem interwencji Boga, a jego śmierć jest postrzegana jako kara za popełnione zbrodnie (zob. 1 Mch 6,6-16; 2 Mch 9,5-29).

W Dn 9,24-27 profanacja Świątyni i prześladowania wszczęte przez Antiocha Epifanesa posiadają znamiona wydarzeń „czasu końca”, w którym nastąpi ostateczne unicestwienie zła i zwycięstwo dobra. Śmierć niszczyciela i prześladowcy, tj. Antiocha Epifanesa, jest przedstawiona jako kara Boga, poprzez którą kończy się nie tylko prześladowanie wiernych Bogu Żydów, ale staje się również zwycięstwem, jakie Bóg odniesie „przy końcu dni” nad wszystkimi wrogimi Mu siłami. To zwycięstwo nie jest zbiegiem przypadkowych zdarzeń, ale jest wynikiem woli Boga, który jako Pan historii kieruje jej biegiem i kontroluje wszystkie jej wydarzenia. Zwycięstwo jakie odnosi Bóg jest równocześnie wyrazem Jego wywyższenia nad władcami ziemskich imperiów i znakiem Jego królewskiego panowania, co zostaje podkreślone w stwierdzeniu, że wszystko „zostało postanowione” (Dn 9,24.27) wskazując, że to Bóg jest głównym sprawcą wydarzeń.

W wizji Dn 10-12 następuje w formie prorocstwa *ex eventu* bardzo szczegółowy opis wydarzeń historycznych, który zostaje przedstawiony w przemówieniu anioła (Dn

11,2-45). Autor wizji ukazuje imperium perskie (Dn 11,2) oraz Aleksandra Macedońskiego (Dn 11,3-4), a następnie dzieje wojen pomiędzy dynastiami Ptolemeuszów i Seleucydów (Dn 11,5-45), zwłaszcza zaś panowanie Antiocha III Wielkiego (Dn 11,10-19) oraz Antiocha IV Epifanesa (Dn 11,21-45). Wydarzenia czasów machabejskich mające miejsce w Judzie zostają wplecione w perspektywę historii wielkich imperiów. Podobnie jak w wizji w Dn 8, również tutaj następstwo kolejnych imperiów, a zwłaszcza panowanie poszczególnych władców, zmierza do swojego kresu. Autor koncentruje się na dynastii Seleucydów, szczególnie na karierze Antiocha Epifanesa. Nasilające się zło osiąga apogeum w prześladowaniu wiernych Bogu oraz w zbezczeszczeniu Świątyni. Wszystko jednak zostało z góry określone przez Boga, dzięki czemu to On jest prawdziwym Panem historii, od którego zależy bieg wydarzeń. Autor wizji podkreśla, że śmierć Antiocha Epifanesa będzie miała miejsce w ziemi Izraela, co nawiązuje do Ez 38-39, gdzie taki sam los spotyka Goga, przeciwnika symbolizującego siły wrogie Bogu (zob. Ps 2; 46; 48; 76; Za 14,2-12). Innymi słowy, Antioch Epifanes jest postrzegany jako uosobienie wrogich sił, który dokonując zbezczeszczenia Świątyni i prześladowania wiernych Bogu Żydów, występuje otwarcie przeciwko Bogu, w rezultacie czego spotyka go zasłużona kara. We wszystkich apokaliptycznych wizjach w Dn 8-12 w sposób bardzo radykalny wyraża się myśl, że władza ziemskich królów jest zła, a co za tym idzie powinna ona zostać unicestwiona i zastąpiona władzą Boga.

PODSUMOWANIE

W Księdze Daniela władza ziemskich królów jest ukazana w kontekście historii następujących po sobie królestw w relacji do królewskiego panowania Boga oraz stosunku do wiernych Bogu Żydów. Według autora (autorów) Księgi Daniela władza sprawowana przez królów ziemskich

mocarstw może być zaakceptowana wtedy, gdy pogańscy władcy są w stanie uznać nad sobą wyższość Boga oraz nie występują przeciwko tym, którzy w swoim życiu są Mu wierni. Jednakże wtedy, gdy władza ziemską reprezentowana przez królów wielkich mocarstw światowych jest przeciwna Bogu i występuje przeciwko wiernym Mu Żydom, jest ona przedstawiona jako zło nieuchronnie zmierzające do unicestwienia, którego dokona Bóg. I tak, władcy pogańskich mocarstw są ukazani w pozytywnym świetle, gdy uznają wielkość i potęgę Boga, mianowicie Nabuchodonozor (Dn 2 i 4) i Dariusz (Dn 6). W greckiej wersji Dn 4 zachowała się nawet tradycja świadcząca o istnieniu innego od tekstu aramejskiego *Vorlage*, gdzie mówi się o nawróceniu króla Nabuchodonozora. Chociaż w tekście aramejskim (TM) motyw nawrócenia pogańskiego władcy nie jest już obecny, to jednak przedstawia się jego uwielbienie wobec Boga Izraela. W opowiadaniach w Dn 2-6 uwypukla się prawdę o Bogu jako najwyższym Władcy, od którego pochodzi władza ziemskich królów. To Bóg ustanawia królów lub ich usuwa. Władcy imperiów otrzymują możliwość sprawowania swej władzy tylko wtedy, gdy uznają nad sobą wyższość Boga (Dn 4), w przeciwnym wypadku zostają pozbawieni królestwa (Dn 5). W inny sposób o władzy ziemskich imperiów jest mowa w apokaliptycznych wizjach (Dn 8-12). Dla autora (autorów) wizji władza ziemskich królów jest moralnie zdegenerowana i zła, stąd nie istnieje żadna możliwość jej pogodzenia z królewskim panowaniem Boga. Władza ziemskich królestw jest wyraźnie identyfikowana jako zło, które dzięki interwencji Boga zostanie całkowicie unicestwione i zastąpione wiecznym panowaniem Boga. Uosobieniem zła w Dn 8-12 (oraz w Dn 7) jest Antioch Epifanes, który uniesiony pychą i arogancją występuje przeciwko samemu Bogu, czego świadectwem jest prześladowanie wiernych Bogu Żydów i zbezczeszczenie Świątyni. Postać Antiocha Epifanesa staje się w Księdze Daniela symbolem władzy ziemskich królów, która z powodu popełnianego zła musi zostać unicestwiona i zastąpiona wiecznym królowaniem Boga.

Summary

In the Book of Daniel human kingdoms are presented in the context of history, especially in the four-kingdom schema (Dan 2 and 7) which depicts the rise and fall of kings and kingdoms. The theme of Dan 1-6 is that human kingdoms are transitory. Gentile kings bring about their downfall by arrogance and idolatry (i.e. Dan 5). The ultimate kingdom will be set up by God. In the Book of Daniel the kingdom of God provides the frame for human history. In the end God will establish his kingdom, but for the time being He has given dominion over the earth to worldly kings. From this perspective, earthly monarchs must recognize God as a sovereign over human kingdoms. If pagan kings do it, the kingdom is restored to them (i.e. Dan 4); if they refuse, the royal power is taken away from them (i.e. Dan 5). In the apocalyptic visions (Dan 8-12) this situation is completely different. Human kingdoms revolt against God. All visions contain a review of history prior to Antiochus Epiphanes, focus on his career and predict his fall caused by divine power. Antiochus Epiphanes is portrayed as a symbol of evil because of his rebellion against God, revealed in the desecration of the temple and the persecution of the faithful Jews. As a result, pagan kings and kingdoms will be annihilated and God will show his power.

Ks. Marek Parchem
ul. Dewajtis 3
01-815 Warszawa

Ks. MAREK PARCHEM, ur. 1966, adiunkt w Katedrze Literatury Międzytestamentalnej na Wydziale Teologicznym UKSW. Autor książek *Pojęcie królestwa Bożego w Księdze Daniela oraz jego recepcja w pismach qumrańskich i w apokaliptyce żydowskiej* (RSB 9), Warszawa 2002; *The „New” Picture of David. Exegetical Analysis of 2 Sam 11,27b-12,15a*, Toruń 2005; *Świątynia według zwoju z grotty 11 w Qumran* (RSB 22), Warszawa 2006; *Księga Daniela. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz* (NKB.ST 26), Częstochowa 2008.